

Вишња Стојадиновић*
Институт за политичке студије, Београд

ОДРЕЂЕЊЕ ПОЈМА СЛОБОДЕ: ТРИ РАЗЛИЧИТА ПРИСТУПА**

Сажетак

Предмет овог рада јесте темељно разматрање појма слободе. Ауторка полази од Берлиновог разликовања позитивног и негативног схватања слободе, како на историјском, тако и на појмовном плану. У том смислу, најпре ће бити представљено Берлиново одређење позитивне и негативне слободе, као и разлози на основу којих се ови концепти могу сматрати логички независним. Ауторка затим анализира Макеламову критику Берлиновог схватања о постојању два различита концепта слободе у виду тезе о постојању само једног појма слободе. Овом приликом биће приказано Макеламово схватање слободе као тријадичне релације, односно његов став о могућности јединственог формалног приказа свих смислених исказа о слободи. Након Макеламове критике, ауторка анализира још једну релевантну критику Берлиновог становишта. Реч је о критици из угла републиканског разумевања слободе – у виду Скинерове тезе о постојању трећег појма слободе. Том приликом биће разматрано Скинерово схватање слободе као одсуства политичке и друштвене зависности. Циљ рада се састоји у томе да горе поменуте критике прикажемо као неуспешне, односно да пружимо разлоге на основу којих се Берлинова теза о постојању два различита појма слободе може сматрати оправданом. Коначно, ауторка ће настојати да образложи релевантност одређења појма слободе у оквиру ширих моралних и политичких расправа.

* Имејл-адреса: visnja.stancic@ips.ac.rs

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

Кључне речи: Берлин, Макелам, Скинер, позитивна слобода, негативна слобода, политичка и друштвена зависност.

УВОД

Питање слободе предмет је филозофских и политичких расправа још од античког времена. Ово релевантно питање инхерентно је повезано са другим важним темама, попут природе човека и друштва, улоге разума, као и природе вредности. У том смислу, питање слободе део је ширих моралних, аксиолошких и политичких расправа. Сходно томе, одређење појма слободе је од изузетне важности, како на плану теорије, тако и на политичком плану. Током историје људске мисли слобода је одређивана на много различитих начина, што је свакако имало реперкусије у политичкој сфери. Питање слободе предмет је промишљања и дебата дуже од два миленијума, па ипак још увек не можемо говорити о једнозначном одређењу појма слободе.

Када је реч о проблему слободе, питања која се не могу заобићи јесу она која се односе на сам карактер појма слободе. Да ли је појам слободе нормативни или дескриптивни појам?¹ Другим речима, да ли, када говоримо о слободи, ми нешто тврдимо или такви искази представљају прерушене изразе личног става или наших осећања? Уколико је ово друго случај, искази о слободи се могу окарактерисати као квазииндикативи, који *eo ipso* не могу бити ни тачни ни нетачни. Још једно од релевантних питања тиче се вредности слободе: да ли она представља циљ по себи или, пак, средство за остваривање других, виших циљева? Сва ова питања присутна су *implicite* или *explicite* у оквиру расправа о слободи.

Предмет овог рада јесте политичка и друштвена слобода, а не и слобода као метафизички појам, тј. слобода воље. У вези са проблемом детерминизма, односно индетерминизма, Берлин (*Isaiah Berlin*) наглашава да чак и „ако је слобода илузија, то је илузија без које не бисмо могли ни да живимо, ни да мислимо” (Berlin 2013, 4).

¹ Ово релевантно питање део је ширег разматрања о карактеру етичких и политичких појмова, односно о томе да ли ови појмови представљају „суштински спорне концепте” (које, самим тим, одликује инхерентна нејасност и неодређеност) или не (Gray 1980, 508). Берлиново схватање подразумева да се у друштвеним и хуманистичким наукама не може постићи логичка прецизност попут оне у природним наукама (видети Berlin 1980a).

Према Берлиновом схватању слобода, дакле, представља једну од суштинских карактеристика људске природе, без које не можемо „ни законски ни етички бити сматрани људским бићима” (248). Питање слободе једна је од најважнијих тема у оквиру Берлиновог филозофског опуса. Полазећи од његовог разликовања између позитивног и негативног схватања слободе, наш циљ је да, кроз приказ и анализу релевантних критика упућених Берлиновом становишту, пружимо аргументе у прилог тези о постојању два дистинктивна концепта слободе.

БЕРЛИНОВО ОДРЕЂЕЊЕ НЕГАТИВНЕ И ПОЗИТИВНЕ СЛОБОДЕ

Полазна тачка овог рада јесте Берлиново разликовање између два појма слободе.² Према Берлиновом мишљењу, током историје људске мисли издвојила су се два дистинктивна схватања слободе – позитивно и негативно. Ова два схватања слободе фигурирају, дакле, у моралним и политичким дебатама још од античког доба, па све до данас. У том смислу, можемо рећи да овакав начин размишљања о слободи има формативну улогу у западној мисли. Поред овог историјског плана, Берлин сматра да можемо говорити о разлици између позитивне и негативне слободе и на појмовном плану. Другим речима, позитивна и негативна слобода представљају различите и логичке независне појмове.

Негативну слободу Берлин одређује као подручје у оквиру ког је особа слободна да следи своје вредности и циљеве неометано, односно без уплитања других људи. Реч је, дакле, о границама легитимног мешања државе, односно о односу између државе и појединца. Другим речима, негативна слобода реферира на поље контроле: „У ком подручју субјекту – особи или групи особа – треба да буде остављено на вољу да ради или да буде оно за шта је способан, без уплитања других особа?” (Berlin 1992, 204). Консеквентно, негативна слобода примарно зависи од присуства или одсуства препрека и ограничења и, као таква, представља могућност чињења одређених ствари, а не и само чињење (видети Stančić 2020).

² Опширније о Берлиновој дистинкцији између појмова позитивне и негативне слободе видети у: (Stančić 2020). Овај рад је делом заснован на резултатима истраживања ауторке у оквиру писања докторске дисертације *О оправданости дистинкције између појмова позитивне и негативне слободе*, која је одбрањена на Филозофском факултету Универзитета у Београду 2020. године.

Са друге стране, позитивна слобода представља управо практиковање одређених ствари. Наиме, позитивну слободу Берлин одређује као аутономију, било да се ради о аутономној личности или аутономији као активној политичкој партиципацији. Аутономна личност јесте она која активно превазилази унутрашње препреке и ограничења, односно тежи самореализацији. У том смислу, за разлику од негативне слободе, позитивна слобода круцијално зависи од присуства одређених позитивних капацитета и способности. Значење позитивне слободе састоји се у одговору на питање: „Шта или ко је извор контроле или уплитања које може некога да натера да ради или да буде пре ово неголи оно?” (Berlin 1992, 204). Показује се, дакле, да негативна и позитивна слобода представљају одговоре на два различита питања (видети Stančić 2020).

МАКЕЛАМ: СЛОБОДА КАО ТРИЈАДИЧНА РЕЛАЦИЈА

Амерички аутор Џералд Макелам (*Gerald C. MacCalum*) изнео је једну од најзначајнијих критика Берлиновог становишта о постојању два различита и несамерљива појма слободе. Наиме, Макелам сматра да дистинкција између појмова позитивне и негативне слободе није довољно јасна, односно да нам одвлачи пажњу од важних питања. Та питања се односе на разлике између филозофа, друштвених покрета и идеологија у схватању слободе. Уколико желимо да разумемо ове разлике и специфичности, потребно је да пођемо од претпоставке да слобода представља „увек једну и исту тријадичну релацију”, насупротив схватању о постојању различитих врста слободе (MacCalum 1967, 312).³

У том смислу, Макелам износи јединствен формални приказ свих исказа о слободи: „ X је (није) слободно од u да чини (не чини, постане, не постане) z ”. X представља варијаблу која се односи на носиоца слободе, у представља варијаблу која се односи на ограничење слободе, док се z односи на сврху, односно циљ. Макелам, дакле, истиче да једино овакав начин говора о слободи јесте смислен,

³ Сам Макелам наводи да схватање слободе као тријадичне релације дели и аутор Феликс Опенхајм (*Felix Oppenheim*) у својој књизи „Димензије слободе” (MacCalum 1967, 314). У овој књизи Опенхајм настоји да слободу представи као дескриптивни појам, односно да понуди дефиницију слободе (видети Oppenheim 1961). Формални приказ исказа о политичкој и друштвеној слободи Опенхајма сличан је Макеламовом: „У односу на B , A је слободан да учини X ” (видети Oppenheim 1973, 56).

односно разумљив (MacCalum 1967, 314). На основу овога следи да поменуте разлике између друштвених и политичких теоретичара када је реч о схватању слободе у ствари представљају разлике у схватању ових варијабли. Овом приликом важно је нагласити да уколико се филозофи сложе око одређења једне од варијабли, то не значи нужно и слагање око осталих варијабли.

Сам Макелам притом наводи да није увек очигледно да слобода представља тријадичну релацију (MacCalum 1967, 314). Наиме, у одређеним исказима недостаје експлицитно наведена референца, односно једна од варијабли; у том случају, она се може разумети захваљујући контексту. Као један од таквих примера, Макелам наводи израз „бесплатно пиво”.⁴ Као што можемо видети, овде недостаје субјект слободе, као и експлицитно наведена препрека, односно ограничење слободе. Макелам, међутим, истиче да овај израз у ствари значи да су људи слободни од уобичајених рестриција на тржишту да пију пиво бесплатно, односно без плаћања (316).

Уколико слободу одредимо као тријадичну релацију, испоставља се да постоји само један појам слободе. Другим речима, не постоје две врсте слободе: *слобода од* и *слобода за*, па тако слобода не може представљати дијадичну релацију. У том смислу, Макелам истиче да свака слобода јесте истовремено и *слобода од* и *слобода за* (MacCalum 1967, 319). Како даље наводи, прављење дистинкције између појмова позитивне и негативне слободе стајало је на путу оваквом приступу. Аутори који су заступали тезу о постојању различитих појмова слободе постављали су погрешну врсту питања о томе који је прави појам слободе. Таква врста питања нам не помаже у откривању фундаменталних разлика између мишљења филозофа и идеологија у схватању слободе.

Према Макеламовом мишљењу, уместо питања о томе шта је слобода, треба, дакле, поставити питање о томе шта се сматра носиоцем слободе, њеним ограничењем и сврхом. Консеквентно, различита схватања слободе нису резултат дистинктивних концепата слободе, већ диспаратних дефиниција варијабли. У том смислу, одговори на питање: „Када су људи слободни?” могу се разликовати на много начина, захваљујући томе што се аутори могу не слагати око одређења не само једне, већ и више варијабли.

Уколико применимо овакав приступ, разлика између позитивне и негативне слободе може се објаснити на основу различитог схватања

⁴ Енгл.: *free beer*.

о томе шта се сматра препреком слободе. Наиме, заговорници негативног схватања слободе сматрају да искључиво присуство нечега може учинити особу неслободном, док заговорници позитивног схватања слободе сматрају да и одсуство нечега може представљати ограничење слободе.

Разлика између позитивне и негативне слободе може се такође посматрати и као разлика у схватању носиоца слободе. Док за заговорнике негативног схватања слободе искључиво појединац представља субјект слободе, за заговорнике позитивног схватања слободе то може бити и наше *рационално, морално сопство*, односно *више ја*. То чак може бити и одређени колективни ентитет, попут расе, културе, или нације, захваљујући томе што се наше ја посматра као продукт ових заједница. На основу ових опсервација, Макелам поставља следеће питање: „Да ли би ове разлике биле на адекватан начин откривене уколико бисмо се фокусирали на разлике у појму слободе?” (MacCalum 1967, 325).

Према Макеламовом мишљењу, сврставање аутора у два опозитна тора је, дакле, бескорисно, јер је много више начина на који се искази о слободи могу разликовати. У том смислу, он истиче да су друштвени и политички теоретичари правили грешку покушавајући да одговоре на питање: „Када су људи заиста слободни?” (MacCalum 1967, 327). Овакво питање доводи до забуне, јер се темељи на “имплицитној претпоставци да људи могу бити слободни или не *simpliciter*” (328). Расправе о слободи, дакле, треба да садрже одговоре на питања о томе од чега је неко слободан и шта је неко слободан да постане или уради. Тек када добијемо одговоре на ова питања можемо да просудимо да ли је неко слободан како се тврди.

Узмимо, на пример, изјаву о томе да је неко слободан да путује на Тенерифе. Према Макеламу, није довољно рећи само ово, јер неко може бити слободан од правних препрека да тамо путује, али не и од друштвених и економских. Уколико је то случај, може се десити да неко, иако је законски слободан, ипак не може да отпутује на Тенерифе. На основу овога следи да, тек када добијемо одговоре на питања о томе од чега је неко слободан и шта је неко слободан да ради или постане, у позицији смо да проценимо значај таквих слобода за људску срећу и благостање и, консеквентно, рационално вреднујемо друштва у односу на то да ли су одређене слободе реализоване или не.

Макеламово схватање слободе јесте важно у оквиру моралних и политичких расправа о слободи, утолико што нам скреће пажњу на то да је приликом одређивања слободе потребно најпре ближе одредити на које ентитете се могу односити носилац слободе, њена препрека и сврха.⁵ Релевантност Макеламовог схватања о постојању јединственог појма слободе се такође огледа и у значајном утицају које је извршило на аналитичку филозофију. Наш циљ се, међутим, састоји у томе да покажемо да је Макеламова критика Берлиновог становишта о постојању два дистинктивна појма слободе неуспешна, односно да оправдамо разлику између концепата позитивне и негативне слободе.

Најпре ћемо се позвати на став савременог аутора Чандрана Кукатаса (*Chandran Kukathas*), који Макеламово схватање о постојању јединственог концепта слободе сматра неадекватним. Према Кукатасовом мишљењу, концепт слободе као тријадичне релације свакако не може да се примени на позитивну слободу. Наиме, на супрот негативној слободи која инхерентно зависи од присуства, односно одсуства ограничења, позитивна слобода се суштински односи на природу, односно карактер моралног субјекта. У том смислу, питање које се поставља гласи: „Шта је х?“, пре него да ли је х слободан или не од одређених ограничења (у). Другим речима, заговорници позитивне слободе нису толико заинтересовани за опције или радње моралног субјекта, колико за то у ком степену, односно обиму је остварена људска природа, тј. суштина (Kukathas 1994, 23).

На основу којих додатних аргумената можемо да оправдамо тезу о дистинкцији између *слободе од слободе за*? Да бисмо показали да ове две врсте слободе не морају нужно да иду заједно, позваћемо се на Берлинов став да негативна слобода, захваљујући томе што се не односи искључиво на наше тренутне, већ и на наше потенцијалне преференције, не зависи од тога да ли ми имамо жеље уопште. У том смислу, Берлин истиче: „Таква слобода у крајњој линији не зависи од тога да ли уопште желим, или докле желим да идем, већ од тога колико има отворених врата, колико су отворена, колики је њихов значај у мом животу, иако се можда сви ти чиниоци не могу квантитативно утврдити” (Berlin 1992, 43). Разлог зашто се ови

⁵ Макеламово становиште дели и савремени теоретичар Адам Свифт (*Adam Swift*). Свифт такође критикује Берлиново схватање о постојању два дистинктивна појма слободе, истичући како постоји искључиво један појам слободе и различити начини његове концептуализације (Swift 2008, 68).

фактори не могу квантитативно одредити лежи у томе што опције, према Берлину, не можемо да разграничимо попут лубеница, односно да их избројимо као што бисмо лубенице. На основу овога следи да приликом одређивања негативне слободе није довољно размотрити да ли су нам отворена само она врата која се тичу жеље коју имамо у овом тренутку (видети Stančić 2020, 40).

Када је реч о негативној слободи, можемо, дакле, да закључимо да појединац уопште не мора да зна на који начин ће искористити своју слободу. Народи који се боре против тога да буду поробљени уопште не морају да теже неком конкретном стању које се односи на будућност; након што буду ослобођени, они могу да се понашају на исти начин као и пре. Уколико пођемо од Берлиновог схватања негативне слободе као могућности чињења, а не и актуалног чињења, следи да *слобода од слобода* за не морају нужно да иду заједно. У том смислу, Берлином с правом истиче: „Ако ми је дато право да изађем кроз отворена врата, а ја то не учиним, већ радије мирно седим и вегетирам, не може се рећи да сам због тога мање слободан” (Berlin 1992, 46). Најзад, уколико би се слобода односила на чињење као такво, зар њено значење на би постало превише широко и, консеквентно, у недовољној мери прецизно? (видети Stančić 2020, 41).

Уколико бисмо пошли од Макеламовог схватања слободе као тријадичне релације, односно уколико слободу одредимо као одсуство ограничења да би се испунила специфична жеља, тада је одрицање од жеља једнако ефикасан начин увећања наше слободе – као што би то било и њихово испуњење. Да бисмо поткрепили овај став, можемо навести стоичко разумевање слободе које подразумева сузбијање жеља које нисмо у стању да реализујемо; овакво схватање слободе није некомпатибилно са уређењем политичког деспотизма.

СКИНЕРОВА КРИТИКА БЕРЛИНОВОГ СХВАТАЊА НЕГАТИВНЕ СЛОБОДЕ

Поред Макеламове критике Берлиновог схватања о постојању разлике између концепата негативне и позитивне слободе, још једна значајна критика изнета је од стране савременог аутора Квентина Скинера (*Quentin Skinner*). Реч је о критици из угла републиканског разумевања слободе. За разлику од Макелама, Скинер сматра оправданом тезу о постојању два несамерљива концепта слободе,

па тако његово становиште представља критику како Берлиновог, тако и Макеламовог схватања слободе.

Оно око чега се Скинер разилази са Берлином јесте схватање по коме негативна слобода подразумева искључиво одсуство интерференције. Наиме, Скинер сматра да постоји још једна, другачија теорија негативне слободе, на основу чега тврди да постоји трећи појам слободе (Skinner 2002, 261). Да бисмо показали по чему се Скинерово и Берлиново схватање негативне слободе разликују, најпре ћемо изложити Берлиново виђење. Берлин сматра да искључиво уплитање других особа представља ограничење слободе. Сходно томе, уколико би нас, на пример, временска непогода спречила да напустимо кућу, то не бисмо могли да назовемо одсуством слободе. За разлику од Берлина, Скинер сматра да наша слобода може бити угрожена не само од стране људи, већ и посредством других фактора. У том смислу, он наводи да би, у случају да због невремена није могао да изађе из куће, његова слобода била умањена (Skinner 2002, 244).

Политичка и друштвена слобода за Берлина, дакле, представља поље у оквиру ког су појединци неометани од стране других људи.⁶ Оно што је такође битно напоменути јесте да, према Берлиновом схватању, постоји разлика између одсуства слободе и одсуства способности, па тако слобода подразумева делиберацију између опција које су у нашој моћи.⁷ Схватање да недостатак способности не можемо назвати недостатком слободе дели и Скинер.

Оно са чим се Скинер, међутим, не слаже јесте дефинисање негативне слободе искључиво као одсуства уплитања, истичући да она може да значи и одсуство политичке или друштвене зависности (Skinner 2002, 261). Поред концепта позитивне слободе, постоје, дакле, два различита концепта негативне слободе. Зависност о којој Скинер говори подразумева подређеност арбитрарној вољи других особа. Овакво разумевање слободе проналазимо још у античком добу, тачније у римском праву.⁸ Јустинијанов кодекс дефинише

⁶ Наравно, остаје важно питање о опсегу тог поља, уколико узмемо у обзир чињеницу да оно не може да буде неограничено.

⁷ Овакав став изразио је и Хобс (*Thomas Hobbes*) још у 17. веку у свом познатом делу „Левијатан”, истичући да слобода подразумева одсуство спољашњих ограничења како бисмо могли да практикујемо сопствене способности, односно нашу памет и снагу (Hobs 2011, 177).

⁸ У том смислу, Скинер истиче да, иако у античком добу није постојао појам слободе као одсуства уплитања других људи (са чим се слаже и Берлин), ипак је постојао појам негативне слободе као одсуства доминације (Skinner 2002, 249).

роба као особу која је подређена доминацији, односно милости другог човека: „Ропство је институција *ius gentium*, по којој је неко, супротно природи, подвргнут туђој доминацији” (248).

Овакво одређење политичке и друштвене слободе можемо пронаћи и међу члановима Енглеског парламента у 17. веку. Како Скинер наводи, права и слободе ових чланова су зависили од арбитарне воље краља. Веровање да зависност подрива слободу могло се чути у многим дебатама о наводном прерогативу Круне на увођење намета без сагласности парламента. Члан Енглеског парламента Томас Вентворт (*Thomas Wentworth*) је на једној седници изјавио да ако овај прерогатив, који се односи „чак и на нашу земљу и добра”, буде дозвољен – резултат ће бити да ће бити остављени „на милост” краља (Skinner 2002, 251).

Како Скинер истиче, сама њихова свест о томе да живе на тај начин, односно да зависе од произвољне воље краља, па чак и када краљ уопште не користи своју моћ (али свакако поседује ту могућност), представља ограничавање слободе, тј. чини их неслободним (248). Као још један пример политичке и друштвене зависности Скинер наводи случај колонија (256). Из овога следи да слобода може да буде ограничена чак и у ситуацијама када не постоји ниједан елеменат уплитања. Овакво Скинерово одређење слободе крџијално се разликује у односу на Берлиново.

Који су аргументи на основу којих Скинер тврди да нисмо слободни чак и када нам слобода није заиста ограничена? Према његовом мишљењу, и у ситуацијама када поседујемо негативну слободу, сама свест о томе да зависимо од дискреционе воље, рецимо, краља је оно што нас чини неслободним. Краљ, дакле, поседује моћ уплитања (независно од тога да ли је користи или не у датом тренутку), односно може да на арбитаран начин доноси одлуке – не узимајући у обзир права и интересе потчињених. Сама свест о томе да живимо на тај начин утиче временом на нас, односно на нашу психу, па се тако јавља дефетизам, аутоцензура, обесхрабреност и ропски дух. Дакле, чак и када не постоји ниједан елеменат принуде, ми имамо тенденцију да се понашамо на одређени начин (видети Stančić 2020, 53).

Сада долазимо до питања о томе да ли је овакав концепт слободе кохерентан, односно да ли је Скинер заиста успео да издвоји трећи појам слободе? Уколико пођемо од берлиновске претпоставке плурализма вредности (на супрот монизму), испоставља се да

карактерисање политичке или друштвене зависности као одсуства слободе јесте мешање слободе са другим пожељним вредностима, као што су захтев за статусом и признањем. Сам Берлин, међутим, признаје да овакве вредности јесу сродне слободи, али се свакако не могу свести на њу.

Да бисмо одређену ситуацију могли да назовемо ограничавањем слободе, потребно је да укажемо на специфичну препреку, радњу или појединца који ограничавају нашу слободу, као и на конкретан резултат таквог ограничавања. Уколико, дакле, не постоји елеменат уплитања, ми не можемо да говоримо о одсуству слободе. Како Берлин даље наводи, захтев за уважавањем и признањем није толико повезан са питањем о томе на који начин неко треба да влада, већ пре са питањем о томе ко треба да влада нама (Berlin 1992, 244). У том смислу, испуњење жеље за статусом или уважавањем не зависи примарно од ступња негативне слободе. Жеља за признањем и жеља за слободом јесу блиске, али се ипак ради о различитим и међусобно несамерљивим вредностима (видети Stančić 2020, 54).

Потребно је, дакле, да будемо опрезни како бисмо избегли да сваку пожељну промену човековог стања назовемо повећањем слободе. Захтев за вишим статусом, као и тежња да напустимо инфериорни положај се не могу поистоветити са борбом за слободу. У том смислу, Берлин с правом истиче: „Слобода у свом основном значењу јесте слобода од ланаца, од тамнице, од робовања другима. Све остало је проширивање овог значења или метафора” (Berlin 1992, 61).

Поставља се, међутим, питање на који начин је дошло до тога да се жеља за уважавањем назива жељом за слободом? Наш захтев за уважавањем и признањем извире из тога што се наше представе о нама самима, као и наш идентитет, у одређеној мери темеље на представама других о нама, односно на њиховом мишљењу о нама. Уколико неко каже за себе да је Американац, научник или песник, поседовање таквих карактеристика подразумева да и друге особе, односно заједница којој припада, признају такве особености као део идентитета те особе. Као што можемо тражити признање за себе, тако исто можемо тражити и за своју религију, класу, расу или народ.⁹

⁹ Како Берлин даље наводи, ова тежња за признањем и тиме да заједница којој припадамо призна наше циљеве и јединственост – огледа се у чувеном Кантовом ставу о патернализму као највећем деспотизму. Патернализам се може окарактерисати као деспотизам зато што не поштује нашу слику о

Сходно томе, када тежимо да будемо независни у политичком и друштвеном смислу, ми у ствари захтевамо да друге особе измене своје гледиште о нама. Како Берлин даље наводи, људи који теже уважавању и статусу понекад су склони да се одрекну негативне слободе (Berlin 1992, 247). Показује се, дакле, да тежња за признањем и тежња за слободом, иако су сродне, представљају различите и међусобно несамерљиве вредности. Стога, Скинерово настојање да издвоји трећи појам слободе можемо окарактерисати као неуспешно (видети Stančić 2020, 57).

ЗАКЉУЧАК

Циљ овог рада састојао се у томе да, кроз представљање и анализу релевантних критика Берлиновог становишта, пружимо разлоге у прилог тези о постојању два различита и логички независна појма слободе. И поред постојања критика упућених Берлиновом становишту, разликовање између концепата позитивне и негативне слободе представља незаобилазну референцу приликом расправа о слободи. Берлинов допринос се огледа и у томе што је указао на то да се само одређење појма слободе темељи на ширим моралним и политичким теоријама.

Проблем слободе није, дакле, само академско питање. Захваљујући томе што овај термин има богато емотивно значење, могуће је њиме манипулисати – тако што би се редефинисало његово појмовно значење.¹⁰ У прилог овоме можемо изнети и Берлиново запажање о „више од две стотине значења те протејске речи која су забележили историчари идеја” (Berlin 1992, 204). Уколико, дакле, узмемо у обзир чињеницу да би се ретко ко изјаснио против саме слободе, постаје очигледно да начин на који дефинишемо слободу има релевантне реперкусије на плану морала и политике.

Summa summarum, питање слободе није изоловано: оно је део ширих моралних и политичких дискусија. Сходно томе, различита

себи као бићима која су вођена сопственим сврхама (Berlin 1992, 243). Овакав Кантов став произлази из његовог схватања аутономије као суштинске људске карактеристике, која подразумева да свака особа самостално користи разум. У том смислу, Кант наводи да нико не треба да другога присиљава да буде срећан на његов начин, односно да свако треба да сам тражи срећу, уколико притом не угрожава друге (Kant 1974, 103).

¹⁰ Реч је о такозваним убеђивачким дефиницијама. Опширније о овоме видети у: (Stivenson 1977).

одређења слободе резултат су различитих, неретко супротстављених, схватања саме природе човека и друштва, као и природе вредности (Gaus 2000, 98). У том смислу, како Берлин истиче, циљ филозофије огледа се у томе да нам помогне да докучимо себе (Berlin 1980b, 11).

РЕФЕРЕНЦЕ

- Berlin, Isaija. 1992. *Četiri ogleda o slobodi*. Beograd: „Filip Višnjić”.
- Berlin, Isaijah. 1980a. “Logical Translation.” *Concepts and Categories, Philosophical Essays*: 56–80. Oxford: Oxford University Press.
- Berlin, Isaijah. 1980b. “The Purpose of Philosophy.” *Concepts and Categories, Philosophical Essays*: 1–11. Oxford: Oxford University Press.
- Berlin, Isaijah. 2013. “The Pursuit of the Ideal.” *The Crooked Timber of Humanity: Chapters in the History of Ideas*: 1–20. Princeton University Press.
- Gaus, Gerald F. 2000. *Political Concepts and Political Theories*. Oxford: Westview Press.
- Gray, John N. 1980. “On Negative and Positive Liberty.” *Political Studies* 28 (4): 507–526.
- Hobs, Tomas. 2011. *Levijatan*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu. 30: 68–96.
- Kant, Imanuel. 1974. *Um i sloboda*. Beograd: Mladost.
- MacCallum, Gerald C. 1967. “Negative and Positive Freedom.” *The Philosophical Review* 76 (3): 312–334.
- Kukathas, Chandran. 1994. “Defending Negative Liberty.” *Policy* 10 (2): 22–26.
- Oppenheim, Felix. 1961. *Dimensions of Freedom*. New York: St. Martin’s Press.
- Oppenheim, Felix. 1973. “Facts and Values in Politics.” *Political Theory* 1: 54–78.
- Skinner, Quentin. 2002. “A Third Concept of Liberty.” *Proceedings of the British Academy* 117: 237–268.
- Svift, Adam. 2008. *Politička filozofija*. Beograd: CLIO.

Stivenson, Čarls. 1977. „Ubeđivačke definicije.” *Treći program* (32): 285–305.

Stančić, Višnja. 2020. „O opravdanosti distinkcije između pojmova pozitivne i negativne slobode.” Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu: Filozofski fakultet.

Višnja Stojadinović**Institute for Political Studies, Belgrade***DEFINING THE CONCEPT OF LIBERTY:
THREE DIFFERENT APPROACHES******Resume**

The subject of this paper is a thorough consideration of the concept of liberty. The starting point is Berlin's distinction between positive and negative understanding of liberty. In this sense, Berlin's definition of positive and negative liberty is presented first, as well as the reasons on the basis of which these concepts can be considered logically independent. The author then analyzes MacCallum's critique on Berlin's thesis on the existence of two different concepts of liberty as well as MacCallum's thesis on the existence of only one concept of liberty. MacCallum's understanding of liberty as a triadic relation and his thesis on possibility of a unique formal presentation of all eligible statements about liberty are being examined. After MacCallum's critique, the author analyzes another relevant critique of Berlin's point of view: Skinner's thesis on the existence of a third concept of liberty. In this sense, Skinner's understanding of liberty as the absence of political and social dependence is being discussed. In light of above-mentioned considerations, the author concludes that MacCallum's and Skinner's critiques are unsuccessful and, consequently, Berlin's thesis on the existence of two different concepts of liberty is justified. Finally, the author points out that defining liberty is not merely academic topic, moreover – it has relevant political implications.

Keywords: Berlin, MacCallum, Skinner, positive liberty, negative liberty, political and moral dependence.

* E-mail address: visnja.stancic@ips.ac.rs

** The article was created as part of the scientific research activity of the Institute for Political Studies (project number 179009) financed by the Ministry of Science and Technological Development and Innovation of the Republic of Serbia.

* Овај рад је примљен 15. новембра 2023. године, а прихваћен на састанку Редакције 28. новембра 2023. године.